

A keresztény—marxista dialógus múltja és jövője

Az elmúlt harminc év során több alkalommal vettem részt keresztény—marxista dialógusokról szóló konferencián. Kezdvé a hatvanas évektől — amikor Erich Kellner megszervezte a Paulusgesellschaftot — egészen a nyolcvanas évekig, amikor a Nemhívók Pápai Tanácsa, a különböző kelet-európai tudományos akadémiák, sőt még a szovjet pártszervek tanácsainak támogatását is élveztük. Zárt, vagy a témáktól függően erősen nyitott összejövetelek voltak ezek. Milyen reflexiók követhetik ezeket a tapasztalatokat? Milyen jövő rajzolódik ki a párbeszédet illetően?

A keresztény—marxista dialógus sosem volt problémáktól mentes. VI. Pál mondta 1963-ban, hogy a párbeszéd volt a leghőbb vágya, ám létrejöttének pillanatában már szinte meg is hiúsult, de mindenképpen megnehezült. A pápa az „ateista kommunizmusról” ezt írta:

„Nem mi vagyunk azok, akik elítéljük őket, hanem ők maguk, a rendszerek és a hatalmak, amiket megszemélyesítenek, s amelyek radikálisan szembehelyezkednek velünk, és akik cselekedeteikkel elnyomnak bennünket... Ilyen körülmények között a dialógus megvalósításának lehetősége igen nehéznek tűnik — ne mondjuk azt, hogy lehetetlen —, jóllehet mindezedig nem volt lelkünkben egyetlen kizáró tényező sem azokkal a személyekkel szemben, akik ezeket az elveket vallják, és csatlakoznak e rendszerekhez...” (*Ecclesiam suam* 105—106.)

VI. Pál pápa még hozzát teszi: „Aki szereti az igazságot, az mindig képes a párbeszédre. De az erkölcsi jellemvonásokból eredő akadályok — a véleménynyilvánítás és a cselekvés szabadságának hiánya, a dialektikus szóhasználatból való visszaélés mérhetetlenül növelik a nehézségeket.” (106. o.)

Az is előfordult néhány alkalommal, hogy egyszerűen visszautasították a dialógust. Egy erfurti filozófiai professzor barátom, a minap még az NDK kommunista pártjának a tagja, elmondta, hogyan tolerálja vagy tiltja a párt a párbeszédet, és milyen hatással van a párbeszédre a helyi vezetők magatartása. Az utóbbi években Lipcsében a pártvezetés elnázta a dialógus megélénkülését. Erfurtban azonban szigorúan tiltották. A hatvanas években, amikor a Paulusgesellschaft nevű katolikus egyetemista csoportosulás nagytalálkozókat rendezett Salzburgban, Chiemseeben és Marianske Lazne-ben, a keleti pártvezetők nehezteltek e meghívások miatt. Többen a kockázat miatt nem vettek részt e találkozókön.

Ezek a rendezvények tehát főként nyugati keresztény—marxista találkozókká váltak, ahol olyan kommunisták jelentek meg, mint a francia Roger Garaudy vagy az olasz Luporini és Lombardo Radice. Majdnem teljesen szabad dialógusok voltak ezek, de bizonyos mértékben kompromittálóak, és a benne részt vevők egyáltalán nem képviselték a hatalmon lévő kommunizmust. A nyolcvanas években azonban megnyílt a lehetőség a párbeszédre a kommunista hatalommal és a kommunista pártok hivatalos képviselőivel. Főként 1986, Gorbacsov hatalomra kerülése után. Ez a nyitás kis mértékű volt, ám annál nagyobb, mint ahogy azt a nyugati közvélemény feltételezte. Ugyanakkor bizonyos korlátokat nem volt szabad áthágni.

A 80-as évek párbeszédeinek korlátai

A 80-as évek előtt a kommunista vezetők körében az a meggyőződés uralkodott, hogy a vallás és a kereszténység gyors elhalása várható. Csak a későbbiek során jutottak kényszerűen arra a következtetésre, hogy a kereszténység fennmaradása miatt „tartós”

együttélésre kell berendezkedniük. Hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz is, amíg a marxisták beismerték, hogy a kereszténység némely formája pozitív szerepet tölthet be egy forradalmi időszakban. Ez azonban még mindig nem zárta ki azon meggyőződésüket, hogy a győztes forradalomban a vallásosságnak mégiscsak gyorsan el kell halnia. Ez a nézet változott meg a nyolcvanas években. Arra a meggyőződésre jutottak, hogy hosszú időnek kell eltelnie, amíg a keresztények és a marxisták képesek lesznek együtt élni.

A párbeszédék gyakorlatában többé-kevésbé írott szabály volt, hogy a marxistáknak ki kellett fejteniük, mi a marxizmus és a kereszténység lényege, következésképpen a keresztényeknek, hogy mit jelent kereszténynek lenni, és mi a véleményük a marxizmusról. Ha egy marxista kifejtette véleményét valamilyen témáról (például az emberi munkáról, a társadalom fejlődéséről, az osztályokról, az erkölcs és a társadalom viszonyáról stb.), helyes lett volna, ha a nem marxistáknak jogukban állt volna megkérdőjelezni szempontjait.

A dialógus tehát — egyoldalúsága következtében — korlátok közé volt szorítva. Meg kell jegyezmem, hogy mindaz, ami akár közvetlenül, akár közvetve a kommunizmus állami monopóliumhelyzetét érintette, tabunak számított — 1989-ig nem szerepelt ez a téma napirenden. Ha valaki közülünk ezt a kérdést egy kicsit is érintette, heves reakció váltott ki partnereinkből.

1989-ben megváltozott a helyzet: azok a szovjet küldöttek, akikkel találkoztunk Klingenthalban, már szabadon beszéltek erről a kérdéstről is. (A kubai kommunista párt képviselői azonban még ekkor is nagy ellenállást tanúsítottak minden olyan témával szemben, amely a pluralista politikára vonatkozott.)

A kommunista ideológia álláspontjának változása

Az utóbbi időkben a dialógusok, amelyek eddig csak egyoldalú párbeszédék voltak, tartalmilag megváltoztak, s nyilvánvalóvá vált, hogy partnereink meggyőződése alapos fejlődésen ment át. A marxizmus többé nem tekintette magát kizárólagosan „tudományosnak”.

Partnereink lassan eltekintettek a történelem marxista szemléletmódjától, elvetették a kommunista eszme és párt privilegizált szerepének gondolatát, az élcspat eszméjét, amely szerintük a proletariátus legjobbjából, a kommunistákból áll. Bizonyos kétségek merültek fel azzal kapcsolatban is, hogy vajon a társadalom érdekeit képviselik-e a kommunisták, amikor — függetlenül a választások eredményeitől — egyedül és ellenőrizhetetlenül birtokolják a hatalmat. Megkérdőjelezhetővé vált a „népi” tulajdonba vétel jogossága is, hiszen ezáltal a tulajdon és az ember mérhetetlenül eltávolodott egymástól.

A hatvanas évek marxistái — elsősorban a nyugati világ marxistáira gondolok, mert ők voltak párbeszédeink tényleges partnerei — meglehetősen magabiztosan, hogy ne mondjam triumfalista módon vitakoztak. Olyan lelkesedéssel merítettek a marxista filozófiából, mint akik biztosak benne, hogy a jövő záloga az ő kezükben van.

Abban az időben rendkívül hasznosnak tartottam, hogy Karl Rahner úgy mutatta be nekik a keresztény vallást, mint a jövőre és az „abszolútum” felé irányuló vágyat. Keresztény szempontból mindezt nem tekintettem megalkuvásnak, ellenkezőleg: belátta velük, hogy a kereszténységet ilyen „jövőre” irányuló tényként kell elfogadniuk.

Megfigyelhető volt, hogy a hatvanas és főként a hetvenes években a párbeszédék hozzájárultak annak a marxista nézetnek a megváltoztatásához, amelynek alapján az egyházat szociális képződményként kezelték. Az egyház ugyanakkor egyre érzékenyebben reagált a társadalmi igazságtalanságokra — különösen a kapitalizmusban —, a marxisták pedig egyre inkább elismerték az egyháznak a társadalmi igazságosság iránti növekvő felelősségérzetét.

A hetvenes évek folyamán gyakorta támadt az az érzésem, hogy a párbeszédnek hasznosnak bizonyultak a megújult nemzetközi törekvések szempontjából is: befolylást tudtak gyakorolni a szovjet vezetők háborúról, békéről, a nemzetközi kapcsolatokról és a kereszténységről alkotott nézeteire. Jólesően tapasztaltuk, hogy ezek a vezetők általában meggyőzhetőek voltak a kereszténység békés szándékáról.

Az évek folyamán a mi szempontjaink is módosultak. Egyszerűen éltünk az alkalmmal, hogy megismertessük a marxistákkal, hogyan gondolkodnak Jézus Krisztus tanítványai. Akkor egyenlő ugyanis a küzdelem, ha mindkét fél szabadon fejtheti ki, mit gondol a világról, az emberről, Istenről vagy annak hiányáról. Ami minket illet, hajlandók voltunk és vagyunk mielőbb összeállítani közös szavaink, kifejezéseink szótárát.

A marxista-keresztény együttélés alapjai

A nyolcvanas években a magunk részéről folytattuk és folytatjuk az együttélés elégséges alapjainak keresését: a szélsőséges marxista nézetek háttérbe szorulásával lehetővé vált a csendes együttélés, az egymásra való figyelés és az együttműködés. Partnerink egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az alapvető emberi erkölcsi értékek érvényesülésének szükségességére, a humanizmus alapjaihoz való visszatérésre. Karl Rahner 1984-ben — néhány héttel a halála előtt — azt tanácsolta a marxistáknak Budapesten, hogy az igazi humanizmus megvalósítására fordítsák a figyelmüket, hogy általa megvalósulhasson a „valódi” szocializmus, amelynek útjáról ők már letértek, s amelynek létrehozása a keresztények feladata is itt e földön.

Az 1989-es és az 1990-es politikai változások következtében a keresztény—marxista párbeszéd megváltozott: szabadabbá vált az eszmecsere. Eltűntek a korlátok; az erőszak, a gyávaság és az óvatosság, ami még a minap is meghatározta a párbeszéd hangvételét.

A marxisták cipelik múltjuk és szellemi örökségük terhét: nehéz továbbra is fenntartaniuk azt a tételt, miszerint a proletariátus privilegizált társadalmi osztály; ugyanakkor ennek a tézisnek az elvetése sem megy máról holnapra, hiszen ez képezi Marx filozófiájának alapját.

Ma két fő területen folyhat tovább a párbeszéd: az emberi természet elidegenedésének lehetőségéről, valamint a gazdaság problémáiról. A kapitalizmus marxista kritikája ugyanis tartalmaz olyan összetevőket, amelyek közel állnak a keresztény állásponthez. Sokan vannak még, akik marxistának vallják magukat, s egyesek közülük a párbeszéd végéről beszélnek. Szerintem a szabad párbeszédet folytatnunk kell, amiként a többiekkel jelenleg is folyik. Bizonyos intoleranciával továbbra is számolnunk kell, amely azonban értelemmel és szeretettel feloldható — ez az én kívánságom.

Feszler Magdolna fordítása